

A FIKCIÓ MELLÉKÚTJAI

**Borbély Szilárd: *Egy gyilkosság mellékszálai.*
Vigilia Kiadó, Budapest, 2008**

DOBÁS KATA

A Vigilia Kiadó esszesorozatának legújabb darabja Borbély Szilárd *Egy gyilkosság mellékszálai* című könyve. Az eddig megjelent kötetekben kortárs magyar írók, költők, esztéták és művészek esszéi olvashatóak, és ahogy Bende József, a sorozat szerkesztője is jelzi jelen kiadás végén, „a szerzők nem képzett teológusok, nem tudományos igényűen tárgyalják a keresztény hit kérdéseit, ám vallás, kultúra és (poszt)modernitás viszonyainak újszerű értelmezései rajzolódnak ki saját szakterületük témáit érintő esszéikből.” Mindebből következik, hogy a továbbiakban Borbély Szilárd könyvét is leginkább olyan értelmezői párbeszédre sarkalló szövegnek célszerű tekinteni, mely nem minden esetben egyezik a különböző teológiák mai álláspontjával, és ebből következően az ilyenfajta tudományosság is kevésbé kérhető rajta számon.

Borbély esszékötete szerkezetileg több szempont szerint is felosztható, elsőnek mégis azt érdemes kiemelni, hogy a könyvben található négy, a szerzővel készített interjú. Ez rögtön felveti azt a kérdést, hogy egy esszékötetként megjelölt könyvben miért és milyen módon találhatóak meg ezek beszélgetések. Az utóbbi kérdésre leginkább a könyv felépítésére lehetne hivatkozni: a négy párbeszéd a kötetkompozíció szerves részét képezi, hiszen az első kettő és a második kettő között pontosan három – témájukat tekintve is hasonló jelenségeket érintő – írás szerepel. A *miért* kérdésre már sokkal nehezebb válaszokat megfogalmazni, annyit mindenesetre előljáróban ki lehet jelenteni, hogy a szerkezet kiegyensúlyozottságából fakadóan olyan szerzői tudatosságra lehet következtetni, amely a dialógusokat fontos szereppel látja el.

Ha sorra vesszük az interjúkat, az elsőben, Fodor Péter által készítettben, mely *A jelentés sem a szövegben van* címet kapta, a feltett kérdések és a válaszok az emlékezet és a felejtés témakörét boncolgatják, pontosabban szólva a kulturális emlékezet azon működési elveire irányítják a figyelmet – már csak a szöveg műfajából fakadóan is – amelyek egy kortárs költő-író vagy akár irodalomtörténész számára is kiemelkedő kérdéskörre bővíülhetnek. Borbély szépirói tevékenységében érthetően ez a középkor és barokk kor narratíváját megidéző *Halotti pompa* című kötet kapcsán lehet fontos, hiszen ahogy a szerző is megjegyzi: „a klasszicizmusnak nevezett korszak végével bezárult valami, egy jelentős cezúra íródott bele a kulturális hagyományba.” Ugyanakkor nem elsősorban a több kiadást megért kötet értelmezésének kibővítése miatt lesz fontos ez a beszélgetés, hanem olyan kérdésköröket boncolgató részek okán, mint a következő: „Olyan belátásokra tettem

szert a *Halotti pompa* szövegein végzett poétikai munka, a viszonylag távoli hagyományok kódjának bogozása során, amelyek az én-t mondás alázatának felszabadító érzésével ajándékoztak meg. A középkori és barokk szövegek valamiképpen a jogtudat előtti kor lélek, vagy ha tetszik szubjektum-szerkezetét mutatják. Ebben az volt megdöbbentő erejű, hogy ezeknek a szövegeknek az alanyai is mindig a Máson keresztül tekintenek önmagukra: a Megváltón, a Messiáson, Krisztuson keresztül kontemplálják önmagukat.” (42.) Ez a beszélgetés sem ragad meg ugyanakkor az irodalomtörténeti, filozófiai kérdéseknél, a személyes életből vett példák minden ponton újra és újra felbukkannak. Tulajdonképpen ennek a két jelenségnek – személyesség és poétikai munkáról való beszéd – a váltakozása hozza létre azt a belső ívet, amely mind a négy párbeszédben megtalálható, és így erősítik az egymás közti összefüggéseket. Az interjúkban – a további hármat Lucie Szymanowska és Kiss Szemán Róbert, Tillmann József, illetve Molnár Csaba készítette – ugyanis a hívószavak szinte minden esetben ugyanazok, igaz, mindig más és más téma kapcsán idéződnek fel: halál, gyilkosság, virrasztás, irgalom. A párbeszédék beillesztése a kötetbe tehát egyrészt olyan szerkezeti eljárás, mely kötetegészben gondolkodik, és így – a kulcsszavak folyamatos felidézésével, amely az esszé sajátossága is lesz – az egységességet igyekszik megcélózni mind a beszélgetések, mind a többi írás közt teremtvé szoros kapcsolatot. Másrészt egy másik emberrel folytatott dialógus minden esetben személyes, még akkor is, ha szakmai kérdésekről esik szó, és ez lesz az a momentum, ami továbbvezeti az olvasót az esszé műfajának nagyon is párbeszédszerű vonásaira, melyek nem nélkülözik a személyesnek tűnő megnyilatkozásokat sem, még abban az esetben sem, ha erre nyílt utalás nem történik. A dialógus szereplői itt azonban a szöveg és a befogadó lesznek, és így a személyesség kérdésköre is áthelyeződik erre a két résztvevőre.

Az esszék közül érdemes néhányat jobban szemügyre venni, márcsak azért is, hogy kirajzolódhassanak a kulcsszavak által közrefogott témakörök, illetve az a sajátos attitűd, amellyel Borbély ezekhez közelíteni igyekszik. A kötetnyitó írás (*Töredékek a gyilkosságról*) az isteni képmás, ennek – a gyilkosság révén – istenjellé válása felől értelmezi a halál-élet fogalompárt, ugyanakkor a cimben jelzett töredékesség jól jelzi, hogy a rövid részletek csupán felvillantani kívánják az ezt követő írásokban részletesebben kibontott problematikus pontokat. A Kertész Imre 75. születésnapjára készült soron következő szöveg (*Tűnődések és megfontolások a Kaddisról*) a halál és a gyermek, és ezzel kapcsolatosan a Máson keresztül való szólás, a Máshoz való beszéd jelenségét is újra boncolgatja: „A kaddisban a megszólított Te, a félelmetes Isten helyén, a megszólított tautologikus, ismétlődő kiszólás alakját ölti, és ez a Te, akihez a beszélő odafordul: a meg nem született gyermek.” (16-17.) Kertész Imre *Kaddisa* kapcsán Borbély ugyanakkor nem kizárólag egy hiányában létező megszólított fontosságát emeli ki, hanem a regény vallomásságára is felhívja a figyelmet. Ez azért lesz hangsúlyos pontja lehet az írásnak, mert ez a fajta vallomásság nem idegen az *Egy gyilkosság mellékszála*ban található szövegektől sem. Az El Greco festészetéről szóló rövid eszmefuttatás szintén erre a szövegekben található működési elvre irányítja a figyelmet; úgy tűnik ugyanis, hogy az esszéket írásai minden esetben azokat az értelmezői, filozófiai, teológiai és nem utolsósorban formai-szerkezeti kérdéseket feszegetik, más-más példák felhozásával, melyek Borbély szövegeiben megtalálhatók. Ezzel a folyamatos önreferencialitással azt a narratív játékot erősíti a szerző, mely nemcsak elismeri a szövegek közti kapcsolat fontosságát, de azt az alázatot is meg

kívánja jeleníteni, mely a Másón, a Másikon keresztül való szóláshoz szükséges. Ebben az értelmezői és akár írói viszonyban kiemelt helyet kap az olvasó, a néző, aki aktív résztvevőként teremthet kapcsolatot az esszék, az általuk felidézett témák és saját maga közt.

Mindennapi tapasztalatok felől közelítve járja körül a szerző két írásában a társadalom és a különböző egyházak jelenkori problémáit. Az előbbiben (*A jerikói úton*) a szegényeknek adakozó lelkiismeretén keresztül láthatjuk azokat a helyzeteket, amelyek az irgalom gyakorlására szólítják fel őt. Hogy a segíteni akarót a mai állapotok újabb kihívásokra kényszerítik, azt leginkább az evangéliumi példázatokban szereplő koldusok megváltozott körülményei mutatják; és bár a beszélő arra a következtetésre jut, hogy „irgalmasságot cselekedni nem vallás és nem hit kérdése” (160.), elkülönülésre vágyakozik, mint az emberek többsége. A *Virraszt, virrasztás, virrasztó* című esszé mindezzel akár kapcsolatot is feltételezve, az egyházak megváltozott helyzetéről elmélkedik, és sorra veszi azokat a huszadik századi kihívásokat, melyekkel minden egyháznak szembe kell néznie, majd az esszé végén azokat a reményeit fogalmazza meg, melyek akár az egész kötetre érvényesek lehetnek: „Az egyház jó ezer éven keresztül a *jövő fölött virrasztók* elítje volt. Az elmúlt két-háromszáz évben a modern filozófia fogalmaira épülő tudomány és az ebből létrejövő technológia egy másik jövő felé vezet. Az emberiség evolúcióként is felfogható üdvtörténete döntő fordulat előtt áll: mélyebb törés bekövetkezte sejtethető, mint amire a kereszténység történelmi tapasztalata által fel van készülve. Csak reménykedni lehet, a virrasztók reménykedésével, hogy ez a jövő nem a zsidó-keresztény hagyomány alapértékei nélkül beszélje el majd önmagát.” (156.)

Ezen felül szót érdemel még egy fényképleírás tartalmazó írás, és nem csupán azért, mert egy izraelita felekezethez tartozó fiatal házaspár képéről és egy száz évvel ezelőtti világról tudósít, hanem mert a tragikum és a hősiesség olyan személyes, bár nem saját életből vett, példájával szolgál, mely a többi írás fényében – akár a kötet közepén elhelyezkedő *Auschwitz holnap* című szöveg esetében is – többnek tekinthető mint egy életút rövid, pár vonallal felvázolt megmutatása.

Hogy Borbély nemcsak témájukat tekintve renghagyó, de nyelvilag is határmezsgyén mozgó szövegeket kíván az olvasó elé tárni, azt leginkább a Nadas Péter könyvről írt értelmezés példázza. Az esszé a *Saját halál*hoz ugyanis elsősorban annak nyelvi rétegzettségére felől kíván közelíteni, és arra próbálja irányítani a figyelmet, hogy a különböző helyekről megidézett szavak, a szóhasználat összetettsége ellenére „a fogalmi gondolkodás és a szavakon túli – mert idő és tér nélküli, vagyis a nyelv időrendszerében, amely ige-rendszerének is lételeme – világa a nyelv által csak töredékesen elmondható.” (68.) És bár a Ferencz Győző könyvről megnyilatkozó írás *Megjegyzések az életszentségről* címet kapta, valójában a tényként, dokumentumként kezelt jelenségek nyelvi formába öntésének buktatóit, lehetőségeit boncolgatja, és a *Radnóti Miklós élete és költészete* című kötetet hagiográfiaként is értelmezhetőnek véli. Borbély számára tehát nemcsak a már említett hívószavakkal megidézettek a fontosak, de a hozzájuk szorosan kapcsolódó, illetve tőlük elválaszthatatlan nyelvi megformáltság is legalább olyan kiemelt hangsúlyt kap.

Ahogy az eddigiekből látható, Borbély esszékötete csak látszólag esszékből összeálló kötet, a témájukban és formájukban határokat feszegető írások ugyanis az általuk tárgyalt műfajok szinte mindegyikét fel tudják mutatni és beilleszteni saját diskurzusukba. Így az *Egy büntény mellékszálai* egyszerre tartható számon vallomásként, hagiográfiaként, ha-

lotti imaként vagy akár egyszerű leírásaként. A kötet sokszínűsége mellett ugyanakkor nem mellékes annak a tapasztalatnak a folyamatos hangsúlyozása sem, miszerint a megfogalmazásbeli, nyelvi töredékesség a halálról, a virrasztásról, a gyilkosságról és az irgalomról való tudásunk töredezettségének megfelelője.

Ennek a négy jelenségnek ugyanakkor nemcsak filozófiai-esszéisztikus fejtegetésével találkozhat az olvasó, hanem a szerző nagyon is személyes tapasztalataival. A személyesség ilyen nagyfokú jelenléte, mely látszólag az utolsó írásban (*Egy büntény mellékszálai*) a legerősebb, természetesen felvethetné a szerzői referencialitás kérdését, hiszen egy magánéletbeli történés szépirodalommal emelésének igencsak ellenállnak – de legalábbis problematikusá teszi – a szerző megnyilatkozásai az ügyben. Úgy vélem, ezt a problémát Borbélynak sikerült áthidalnia a kötetkompozíció segítségével, és a folyamatos műfaji, formai és tematikai határkontogotással, és így a könyv végén található írás egy munkafolyamat eredményeként is felfogható, vagyis elmondható, hogy az *Egy gyilkosság mellékszálai* című kötet magát a szépirodalmi műnek a születési folyamatát emeli témájává. Konkrétan szólva arra történik kísérlet, hogy egy brutális gyilkosság személyes élményéből, a halál kortársi tapasztalatából milyen módon hozható létre az irodalmi szöveg, a fikció. Úgy tűnik, az utolsó szöveg képviseli a gyilkosság nyelvi formába öntésének kísérletét, míg az őt megelőző írások csupán ennek mellékszálaként értelmezhetők. Ez persze nem azok erejéből vesz el, hanem a mű születési folyamatának szerves részeként tarthatók számon. Borbély már egy korábban megjelent interjújában választ adott arra, hogy miért volt szükséges, pontosabban szólva miért kellett ennek a szövegnek megszületnie: „Amíg csak a saját szerencsétlenségemről van szó – az magánügy. Ha irodalommal válik, már túlmutat a személyes fájdalomon.” Az *Egy büntény mellékszálai* című befejező írás már eképpen fogalmazza meg ugyanezt a problémát: „Elhatározta, hogy erről nem beszél, nem ír. Úgy tesz, mintha meg sem történt volna. Aztán felborult a terve. A költőnek nincs magánélete. Az érzelmeket használja, amelyekkel, mint savakkal, kioldja a saját és mások testéből a jelentést, kiszűri a szöveg alapanyagát, amelyből aztán verseket, illékony, nem létező tárgyakat hoz létre. Valamit, ami a halálra emlékeztet.” (204.) Vagyis a könyv elején található Julia Kristeva mottó utolsó mondatához híven a saját életet kísérhetjük szemmel, amint éppen haláltáncra alakul át, és így, az utolsó írásnak köszönhetően a kísérlet maga lezárulhat, és ezzel a látszólagos személyesség feloldódhat. A fikció megszületése ugyanakkor Borbélynál nemcsak egyfajta eredmény, hanem önmaga létmódjára is visszautal azzal, hogy engedni látni a mellékutakat, amelyek végül ide vezetnek, és ennek köszönhetően nem csupán valamiféle narratív bravúrként tartható számon a kötetzáró írás.

Borbély esszékötetét a kritikusok többsége szinte minden esetben összeolvasta valamely eddig megjelent vagy az *Egy gyilkosság mellékszálai*val párhuzamosan napvilágot látott kötetével. Erre kellő alapot szolgáltatott mind az egyes írások többféle változatban való felbukkanása, illetve tágabban szemlélve a már említett témakörök folyamatos felidézése. Úgy vélem tehát, hogy ez az összeolvasás rendkívül termékeny álláspont lehet, ugyanakkor jelen kötetkompozíció összetettségétől és tudatosságától az sem idegen, hogy a könyvet önmaga zárt mivoltában is értelmezzük. Ennek leginkább látható szerkezeti jele, az első és az utolsó írás legvégső szava – a kiinduló- és a végpont – az imákat lezáró *Amen*.